

O DUBRAVCI

4416

DRAMI IVANA GUNDULIĆA.

U PROSLAVU GUNDULIĆEVE TRISTOGODIŠNJICE

NAPISAO

DR FRANJO MARKOVIĆ.

(Preštampano iz LXXXIX. knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.)

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE

1888.

Navršilo se jučer tri sto godina, što se je u Dubrovniku rodio Ivan Gundulić, komu hrvatski te srbski narod i sav slavenski rod priznaje slavu jednoga od prvih i najplemenitijih svojih pjesnika. Te slave dostao se je Ivan Gundulić može bit više po idejah, koje se u njegovih djelih ogledaju, nego li po sjajnih krasotah pjesničkoga sloga. U ovo tri vieka dosta se je promienio ukus obzirom na oblike pjesničkoga prikazivanja i na pjesnički slog; ali vriednost onih ideja, koje se u Gunduliću ogledaju, nije se promienila. To su one iste ideje, koje su sjajna obilježja Dubrovnika u njegovom poviestnom razvoju. Po svom položaju, postanku i razvitku Dubrovnik je gojio predaju staroklasičnoga grčkoga i rimskoga knjižtva i s njom spojenu ideju humanizma; on je ideju humanizma izmirivao s idejom kršćanstva; on je na osnovu tako udruženih onih dviju ideja oživotvarao ideju slobode nutarnje i vanjske; on je, uporabljjući svjetlo tih ideja na sav rod, čijim se je pripadnikom nazivao i s ponosom čutio, s vidika tih ideja motrio i njegovao ideju slavenstva. Znamenitost Ivana Gundulića stoji u tom, što je on te ideje, tu dušu svoga rodnoga grada u sebe primio, te krepko i sjajno u svojih pjesničkih djelih prikazao. Kako ih je prikazao u Dubravci, to ću nastojati ovom razpravom iztahnuti kao malenim prilogom k proslavi tristogodišnjice velikoga genija Gundulića; genija, koga su vriednost cieniti znali ilirski preporoditelji hrvatske knjige, kadno su g. 1838 na dan 20. prosinca častili ovdje u crkvi sv. Katarine dviestogodišnju spomen njegove smrti, a počimajući izdavati ovdje g. 1844. prvi put njegova cjelokupna djela, izjavili

u predgovoru želju: „do se pod krjepkim' i blagim' zrakami Gundulićeva duha duh naroda našega oporavi i osviesti“.¹

Slobodu Dubrovnika slavi Gundulić u svojoj drami Dubravci. Tu slobodu iztiče u 16. vieku prva tiskana poviest Dubrovnika, od Serafina Razzia, veleći: „Dubrovnik jedini je grad u Dalmaciji danas slobodan“;² tu slobodu iztiče u 17. vieku Palmotić u stihovih: „ .. sciat Itala tellus, haud Ragusinis serpere terris barbariem, ingenuas sed libera stare per artes moenia“; tu slobodu iztiče u 18. vieku Bošković u stihovih: „ ... *libertate perenni, grandibus ingeniis, et nobilitate vetusta, dulce mihi natale solum, Ragusa!*“³ Ta sloboda kolika bijaše svetinja Ivanu Gunduliću, pokazuju rieči njegove u posveti „Suzâ sina razmetnoga“ od godine 1622., gdje no veli: „Neka naš Dubrovnik pred sudcem obćeniem i pred Bogom od vojska... odvjet nadje, obranu stigne, štiti izprosi osobitom vladanju, vlastitom gospodstvu i čistomu dievstvu, u komu po višnjoj milosti naša sloboda neoskvrnjena veće od tisuću godišta uzdržala se i sahranila, što dopusti i u naprieda svemoguća vlas'“.⁴ Kako je Gundulić u naponu svoje umne snage, u svojoj četrdesetoj godini, slavio slobodu Dubrovnika; kako je on shvaćao bivstvo njezino i uvjete i posljedice njezine: to razabiramo podpuno iz njegove drame Dubravke, prikazane u Dubrovniku god. 1628.

Sadržaj i smisao Dubravke mogao bi se, po prvom dojmu, označiti ovako. Po liepom običaju, koji su zakonom ustanovili pradjedovi, svetkuje se svake godine jedan dan na čast božice slobode, da bi se neprestanom spomenom slobode žarila od koljena do koljena ljubav za obćeno dobro; s tom svetkovinom slobode spaja se na večer, po ustanovi pradjedova, vjeritba i pir najljepše djevojke s najljepšim mladićem, kao simbol, neka se u skladu i miru život države provodi. U zoru toga svečanoga dana zaklanja se u Dubrovnik i nalazi u njem sigurno utočište starac Dalmatinac, koji krjepko i živo prikazuje razliku medju slobodnim sretnim Dubrovnikom i podjarmljenom nesretnom Dalmacijom. Prikazavši ovako pjesnik vriednost slobode, koju uživa Dubrovnik, crta moralne mane, koje su se stale uvlačiti u život dubrovački, te koje su podobne podkopati njegovu slobodu. Te mane prikazane su

¹ Predgovor, str. V i XII, u: Ivana Gundulića Osman. Zagreb, 1844.

² Razzi Serafino, La storia di Raugia, Lucca 1595. Pag. 121.

³ Appendini, Notizie storico-critiche. Ragusa, 1802—3, II, pag. 4.

⁴ Ivana Gundulića različite pjesni, str. 3; Zagreb 1844.

navlastito u četirima licima drame: u satirima Divjaku i Vuku, u pastiru Zagorku, u Pelinci; pak još u tom događaju, da oni, koji imaju dosuditi najljepšu djevojku najljepšemu mladiću, zavedeni zlatom dopitaju prvu krasoticu Dubravku ružnomu bogatašu Grdanu, u mjesto — kako bi se po obćem glasu očekivalo — čestitomu Miljenku. Ali bog ljubavi zaprieči nenaravni savez i učini, da se ipak, na obću volju i radost, vjenča Dubravka s Miljenkom. Tako se održaje stari običaj i zakon, božici slobodi pri nose se zavjetni darovi, njoj na čast odlažu se prionule mane, i pjeva se na koncu uzhitna himna slobodi.

Ovako shvaćeni sadržaj i smisao Gundulićeve Dubravke razsvjetljuju podatci iz poviesti prosvjetne, političke i književne, koji imaju odgovoriti na ova poglavita pitanja: Koje su sbiljne dubrovačke svetkovine povodile Gundulića, da je onako pjesnički prikazao svetkovinu slobode? Koji je sbiljni poviestni temelj onakovoј njegovoj slici Dubrovnika i Dalmacije? Koji su stariji književni uzori utjecali na Gundulića, da je u onakovu obliku sastavio svoju dramu Dubravku?

Glavni temelj Gunduliću. da je u Dubravci prikazao onakovu svetkovinu slobode, bila je jamačno svetkovina sv. Vlaha, zaštitnika dubrovačke republike, ili, na dubrovačku rečeno, slobode. Opis te svetkovine imamo već iz sredine 15. vieka, od Philippa de Diversis,¹ koji kaže, da na blagdan sv. Vlaha, dne 3. veljače, po podne poziva knez dubrovački plemenitu mladež obojega spola, te se igra kolo i čini veselje uz trublje i frule, a kadšto mladići izvode junačku igru, koja se opisuje nalik na sada nazvanu „alku“; a da se posebna još svetkovina sv. Vlaha slavi obhodom dne 9. ožujka na uspomenu godine 1400, kadno je Dubrovniku spasena sloboda, bivši odkrita urota skovana proti njoj. — Obsežniji opis imamo od konca 16. vieka u spomenutoj poviesti Dubrovnika od Razzia.² Po njem potječe svetkovina od g. 871, kadno su Mletčani htjeli varkom osvojiti Dubrovnik, ali ga je spasao sv. Vlaho, te mu za to Dubrovčani podigoše crkvu i učiniše ga zaštitnikom republike; prema tomu bití će rieči u 1. prizoru Dubravke: „Ovo dan je, ki dohodi jednom nami na godišće, u ki sladkoj mi slobodi činimo ovdje svetište, — sladkoj slobodi i od časti i od uresa vjekovita,

¹ Philippi de Diversis, Ragusii descriptio, 1440; pars IV, cap. 2 i 12; izdanje Brunelli-a u programih Zadarskoga gimnazija 1880—2.

² Razzi o. c. pag. 20, 54, 135—138.

u kôj niče i *uzrasti* Dubrava ova plemenita.“ Opisujući samu svetkovinu, pripominje Razzi, da se tu može pjevati s Davidom (psal. 132): „Eto kako je dobro, kako je ugodno, da borave braća skladno sjedinjena“, na što nalikuju rieči u Dubravci (čin II, prizor 1, i čin III, konac): „Ovi dan se slavi, ... da se u miru dni vode sried sklada; — u jedinstvu, u ljubavi neka draži dan izlazi.“ Iz Razzijeva opisa svetkovine crkvene i svjetovne vadimo samo one njeke crte, kojim ima pjesničkih nalika u drami Dubravci. Na večernji u oči blagdana sv. Vlaha mnoštvo bratovština u obhodu polaže darove na oltar zaštitnika slobode, što traje do preko zahoda sunca; u Dubravci na koncu, u večer, prinose se zavjetni darovi božici slobodi. Na dan sv. Vlaha u crkvi poslie evangjelja svećenici pjevaju a sbor pet puta odpieva „salus et vita“, na posljedku knezu republike „salus, vita, honor et victoria“; nalik na to je na koncu Dubravke svećenikov pjev i višekratni sborni od-pjev na čast slobode. U oči blagdana čini se po gradu smotra seoskoga pučanstva s kopna; u njegovu obhodu ide i nekoliko krabulja, koje pjevaju, veli Razzi, njeke svoje slavenske pjesmice preliepa napjeva; a na sam blagdan po podne čini se obhodna smotra pučanstva s otokâ, i vojske. Onim krabuljam odgovaraju u Dubravci tri satira i njihove šaljive i pirne pjesme narodnoga kroja; onomu tolikomu skupu pučanstva odgovaraju u Dubravci rieči (III, 3): „Ah kâ čeljad, mnoštvo koje sabralo se sa svih strana, i star i mlad svak došo je na slavljenje blaga dana; sve su vile, svi pastiri s vrstom svakom ženâ i ljudî, i gorani i satiri dotekli su oda svudi.“ Što Razzi govori o drugoj svetkovini u čast sv. Vlaha. na dan 9. ožujka, tomu ima u trojem obziru pjesničke nalike u Dubravci. Godine 1400. malo da nije, piše Razzi, po uroti četiriju mladića, zlatom bosanskim podmićenih, pao Dubrovnik u ruke bosanske; ali posredovanjem sv. Vlaha urota se odkri, grad se spase, pak na uspomenu toga čini se 9. ožujka obhod u crkvu svetca zaštitnika republike, te se u obližnjoj logiji besjedi propovied o slobodi. U Gundulićevoj Dubravci, koja je sva, a navelastito završetkom svojim, pjesnička propovied o slobodi, po zlatnom mitu mal da ne dobiva Dubravku Grdan, ali božanstvo to u posljednji čas zaprieči, radi čega Ljubdrag kaže (III, 6): „Riet je triebi. vrh vladanja svih na svitu da vladalac višnji s nebi ima pomnju posobitu; da se *on* dânas ne nadkloni vrh Dubrave ove naše, po tle idjahu svi zakoni, sloboda se satiraše“.

Napokon treba uzeti na um njeke crte dubrovačkih svetkovina, kako su još za konac 18. i početak ovoga vieka zabilježene od

Appendinia.¹ I on spominje, da na večernji u oči blagdana sv. Vlaha obrtne bratovštine i glavari njenih oblasti prilažu darove svetcu zaštitniku slobode. Za sam blagdan podaje Appendini novu crtu, da prije mise u nazočnosti kneza, sjedeća pred palačom, dvanaest gospodja izvodi seoski ples uz pastirska glasbala; one prikazuju mir i obilje raznim simboli, kao: posudami ulja i vina, viencí povrća, košaricama kruha, grančicama masline, a zatim zapovjednik mornarice upravlja na zaštitnika republike čestitku, zvanu „laus“. Tomu odgovara konac Dubravke, gdje deset lica prinosi darove slobodi, među inim grančicu masline, ružicu, med, čašu vina, košaricu trešanja, sira itd., a svećenik govori napokon „molitvu“ o miru i obilju, te na slavu božici slobodi. Mir iztiče se na blagdan sv. Vlaha po podne tim, što se, izvedši čete prividan boj, javlja završetak njegov knezu riečmi: „naši su pobiedili, sve je mirno i bez pogibli.“ Potanje govori Appendini o trima krabuljama. Još danas, kaže, čuvaju Dubrovčani stare običaje, te se na poklade i na njeke druge dane pučkih svetčanosti vidjaju tri pučke osobe preodjevene u krabulje, koje prikazuju Marta, Baka ili Silena i Dianu; one obilaze gradom uz diple i bubanj plešući seoski ples. Takove tri krabulje igraju i po podne na blagdan sv. Vlaha na oči knezu pod triemom palače. Prvoga svibnja obhodi po gradu bratovština postolarâ, liepo odjevenih, izvodeći dražestan ples, a jedan je od njih zakrabuljen kao Bembelj, to jest Bako ili Silen, sav u zelenilu i cvieću. Još spominje Appendini, da u oči sv. Vida i još njenih svetaca mladež preskakuje oganj i oko njega pleše, urešena vienci na glavah i kličući u slavu svetcu. S krabuljama Marta, Baka i Diane dovodi Appendini u svezu stari pučki pripjev „Hoja, Lero, Dolerije.“ U drami Dubravci sve se kiti cviećem i vienci; u drami Dubravci tri satira, od kojih se jedan bio preodjeo u žensko ruho, igraju kolo i pjevaju uz onaj pripjev: „Hoja, Lero, Dolerije“, a prije toga jedan satir svira u sviralu, drugi puše u diple, a trećemu se naredjuje, da u bubanj udara na piru. Pa kako po Appendiniu knez i vojskovođa čine za svetkovine sv. Vlaha sjajne gostbe, tako se u Dubravci pod konac čine priprave za pirnu gostbu.

Po svem tom može se tvrditi, da je Gundulić ono, što je često gledao u sbiljnoj svetkovini zaštitnika slobode dubrovačke, prenio u pjesnički svijet, i upotriebio za svoju Dubravku navlastito i ono,

¹ Appendini o. c. I. pag. 177—181; 196; 54—64.

što je u pučkih zabavah bilo ostataka iz davnih poganskih vremena. Ni pjesnički ni vjerski obziri nisu mu dopuštali, da prikaže istinitu sbilju dubrovačkoga blagdana slobode, nego je sve prenio u staro doba: Dubrovnik pretvorio alegorički u dubravu (na što ga je putilo samo ime grada i poviestna predaja o postanku njegovu),¹ Dubrovčane u pastire, crkvu u hram Lera, boga ljubavi. Ovakova potrebna pretvorba sbiljne svetkovine slobode naravski ga je privodila k obliku pastirske drame, koji je on našao kod svojih predhodnika dubrovačkih i kod Talijana. Kako je Gundulić taj oblik pastirske drame samostalno upotriebio, o tom će biti rieč poslie.

Prelazimo na drugo pitanje: Kako Gundulić prikazuje u Dubravci političko i društveno stanje Dubrovnika i Dalmacije? Koliko ta njegova prikaza odgovara poviestnoj sbilji?

Pošto je u prvom prizoru drame naznačena narav i svrha dubrovačke svetkovine slobode, odmah u drugom prizoru dolazi starac Dalmatinac, koji se je utekao u Dubrovnik, da „shrani starost svú i oddahne bez sile u gnjezdu sladkomu slobode premile“. Taj starac ovako prikazuje razliku izmedju Dalmacije, koja je pod mletačkom vlastju, i slobodnoga Dubrovnika. „Primorja naša sva u ništa sila sbi: Dubrava sama ova vlada se po sebi. Po njih svieh srdita zvier (t. j. lav mletački) trči i hrži i stiže i hita i u noktieh svojih drži: ovdje čut zle zvieri ni inoga glasa nŕ, neg što sám žuberi tih slavie na grani (t. j. ovdje sám slovinski jezik vlada u pokoju). Tvŕda u nas nije kuća, da od sile prehude bludnika goruća otcu kćer zabljudu: ovdje nije sirote, kú sila potište, ni se boji sramote, tko ju sam ne ište. Toliko je vladanje silno u nas, da se ti žena, djeca, imanje ne može tvoje rieti: u mjesti je ovemu slobode čestit dar, svak sebi i svemu svomu je gospodar. Razlog, pravda i mjera svemu je zlato u nas, prodava na nj vjera, život se, duša i čas': duša i čas' ovúda ne ide za platom, ni mjere u suda pritežu pod zlatom. Stvari u nas tē nije, kóm voljan mož' se čut, kupovat triebi je, ako hoć' odahnut: vrsta ovdje svakoja u častnoj zabavi sried mirna pokoja veselo boravi. Tiem težko nam svime i lele vrh svega pod jarmom težkime gospodstva tudjega; a blago sviem vami, kŕ on čas s poroda slobodni i sami sebi ste gospoda. Da uzdrži višnja vlás' u biću vas tomu! A tko ište zlo na vas, zlo našo na domu!“

¹ Razzi o. c. pag. 40.

Znamenitost te slike Gundulićeve za smisao njegove drame razabira se odatle, što tu sliku posvema potvrđuje poviest.

Poviest posvema potvrđuje Gundulićevu sliku o stanju Dalmacije pod mletačkom vlastju.

Da je u mletačkom životu od konca 16. vieka sve to više mah otimala razvraćenost i bezputna nasilnost patricija, to crta u svojoj čuvenoj poviesti privatnoga života Mletaka Molmenti;¹ on napominje iz god. 1583. nekoga Alfonsa Piccolominia, koji da je još posve mlad poubijao do 370 ljudi, a iz god. 1640. nekoga conte Odorico Capra, koji da je sa svojom četom od obiesti plienio, mučio i ubijao ljude.

Što je pak na po se u Dalmaciji bivalo, to vidimo u izvornih poviestnih podatkih g. Š. Ljubića,² koji posve potvrđuju Gundulićevu sliku. Obći providur Pasqualigo g. 1614. javlja mletačkoj vladi stradanje njezinih dalmatinskih podanika, koje da muče i razdiru mnogi od onih, koji su im postavljeni za oblastnike. Obći providur Bernardo g. 1656. javlja mletačkoj vladi, da su iztragom dokazana oblastniku na Braču, Alvižu Duodu, mnoga nesnosna nasilja proti časti, životu i imanju podanikâ, naime da je napastujući mnoge žene provaljivao u kuće im, oružjem progonio muževe i rodjake im, češće ranio muževe ili radio im o životu i dao ga ukinuti, njeku ženu, odolievšu njegovoj napasti, na smrt izranio bodežem; nadalje da je prodavao sudovanje, prodavao sama sebe, i u dvorištu svoje palače pokolj činio. Godine 1650. izvješćuje Foscolo u Mletke, da jadni Dalmatinci proklinju, što su podpali pod mletačku vlast. — Od kako su godine 1409—21. Mletčani posvojili dalmatinske krajeve i gradove, sve to više su im otimali stara prava i povlastice, tako da napokon od njih nije ostajalo ništa do puke sjene; sve to više su tudjinštinom iztiskivali domaće, tako je n. pr. u naputku na kneza trogirskoga g. 1441. naloženo, da nitko, komu je žena Slovinka (uxor slava, dalmatina) nemože uživati javne plaće; podjarivali su razdor i mržnju u stanovničtvu, tako n. p. obći providur Pasqualigo god. 1602. piše mletačkoj vladi ovako: „potrebno je, da tvoji zastupnici oprezno i vješto podhranjuju u Dalmaciji naravnu neslogu i mržnju medju plemići

¹ Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata*, 1885. pag. 356 do 362.

² Ljubić Š. *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*, II. str. 192, 200, 271—284. — Poredi: Smičiklas, *Hrvatska poviest*, II, strana 269—272.

i pučani, koju je, ne znam smiem li reći, sam Bog dao“. Mletačka je vlast upotrebljavala mučila u političke svrhe, globe i progonstva, s kojih je zemlja sve to više propadala u siromaštvo i pustoš; ona je priečila trgovinu i obrt. Strogo bijaše Dalmatincem zabranjeno, dovoziti od drugud osim iz Mletaka ma i najmanje i najprostije stvari, a izvoziti i kamo osim u Mletke; ne bijaše dopušteno ni živ. ž. voziti iz grada u grad u Dalmaciji; god. 1452. bi zabranjeno pod globu od 500 dukata kupovati sukno u Dubrovniku. Veliku brodogradnicu na Korčuli stigoše g. 1669. takove zabrane, da se je mājstorstvo do skora razišlo i zaklonilo navlastito u Dubrovnik. Mastionicu, od starine postojalu u Šibeniku, zatvori mletačka vlada g. 1446; strojarstvo na Hvaru zabrani. Nije čudo, da je takovo stanje, koje se je slično podržavalo za sve doba mletačke vlasti nad Dalmacijom, radjalo u zemlji velikim nezadovoljstvom. Godine 1625, tri godine prije, nego što je Gundulić u Dubravci prikazao onakovo uzdisanje Dalmatinca za slobodom dubrovačkom, čitao je dalmatinski vrhovni providur Molin u svom izvještaju pred mletačkim senatom medju iniem ovo: „Kod plemića u Dalmaciji, koji na nestalnost sreće odbijaju tjeskobu svoga sadanjega stanja, čvrsto se čuva uspomena na nekakovu njihovu staru slobodu, pak pošto misle, da su njekoč bili u jednakih prilikah kako susjedi im i zemljaci Dubrovčani, nije čudo, da ih još spopada želja izjednačiti svoje stanje s dubrovačkim“.

Gundulić je dakle svoju sliku stanja dalmatinskoga, koju je zadabnuo živom samilošću i postavio ju za opomenu svojim sugradjanom, prikazao žalostuu istinu. Sto godina poslie udari ta istina u oči i samim Mletčanom, kadno Foscarini pišaše: „potraje li to stanje, to do skora oblasti neće više upravljati podanici, nego čuvati krš i kamen i hrpu prosjaka“; kadno mletačka vlast pošiljaše nove te nove iztražne odbore, koji napokon god. 1790 u svom izvještaju izjaviše, „da su navlastito spoznali to, da dosadanja vladavina nebijaše podobna donieti nikakova dobra dalmatinskomu pučanstvu“, a Grgur Stratico predade tomu odboru spomenicu, u kojoj veli, da je „razgatio sustav, koji smiera na poživinčenje ljudi“; tu izreku potvrđuje i englezki pisac Wilkinson,¹ veleći, da je „mletačka vlada Dalmatince hotimice podržavala u neznanju, da ih u robstvu drži“.

¹ Wilkinson (Lindau) Dalmacija i Crnagora I, pag. 200.

Povjestnica posve potvrđuje i napomenutu Gundulićevu sliku vladanja dubrovačkoga. Talijan Philippo de Diversis sredinom 15. vijeka piše,¹ da je Dubrovnik svakomu luka najpouzdanija i pokoj najsigurniji; jer tko u toj državi stanuje, ne boji se nasilja ni nepravde, sigurno živi, te bez pogibli za život ili imanje gleda u oči i neprijatelju svomu, ako se desi u gradu; s toga je kod Slavena, veli taj Talijan, nastala poslovice: zec, kojega gone lovci, ulazi u sigurno utočište, kad stupi u Dubrovnik. Ali tko u Dubrovniku traži svoje pravo, zadobije ga; jer Dubrovčani hoće, da njihov grad bude „domus justitiae et fons rectitudinis et aequitatis“. Divno je, veli on, kako Dubrovčani mirno, bez oružja, bez nasilja i varke pridobivaju okolne krajeve i puke, te su tako, različno od svih drugih država, mirno i ljubazno razširili svoju vlast. On spominje takedjer veliku brigu za sirote i druge potrebnike, veliku smjernost i uljudnost mladjih i starijih plemića. — Koncem 16. vijeka Razzi, koji je baš u godini Gundulićeva rođenja došao bio iz Italije, pozvan na privremenu upravu nadbiskupije dubrovačke, kaže u svojoj poviesti Dubrovnika,² da plemići, u kojih je vladanje grada, postupaju s pučanstvom veoma dobrostivo i blago. To može on, veli, sigurno tvrditi po obćenitom svjedočanstvu svih podanika, da im nikada nije bilo trpjeti nikakvih tegota od plemića, koji da s njimi kao s braćom postupaju, za blagostanje se njihovo brinu, te s toga se dobro i u obilju živi u državi dubrovačkoj. Može bit nema danas, veli Razzi, na svijetu kraljevstva ili republike, gdje se ljubaznije postupa s podanici, gdje vladaoi i knezovi podnose za blagotu svojih podložnika veće napore i pogibli, nego što u republici plemića dubrovačkih; tuj Razzi završuje s onakovom apostrofom na sretni i blaženi Dubrovnik, kakvu u Gundulićevoj Dubravi izriče onaj stari Dalmatinac. — Razzijevu pohvalu potvrđuje u 18. vijeku englezki pisac Watkins, koji svoju ocjenu dubrovačke vladavine završuje ovako: „u koliko poznajem druge narode, ne ustručavam se nazvati Dubrovnik najmudrijom, najboljom i najsrećnijom od svih država“.³ Matija Ban u svojem „Zrcalu poviestnice dubrovačke“⁴ pokazuje potanko, koliki su dobrotvorni zavodi postojali u Dubrovniku, kolika je bila

¹ Philippi de Diversis, l. c. pars IV. cap. 15 i cap. 12.

² Razzi, o. c. pag. 118—120.

³ Kod Appendinia, o. c. I. pag. 191, 192.

⁴ Matija Ban u: „Dubrovnik, cviet narodnoga knjižtva“ svez. I, II, III, god. 1849—1852.

mudrost, pravednost, dobrotvornost vladavine, kolik po svietu ugled sudovanja dubrovačkoga, kako povoljno stanje stališa građanskoga i pučkoga i vrste služeće, pak veli: „kad se sve to pomisli, kojemu je ikad narodu lakše i ljepše bilo nego dubrovačkomu?“ Po Appendiniu, u kojem ima mnogo dokaza na čast dubrovačke vladavine, već je Sabellico jezgrovito kazao: „Ragusa, civitas libera, moribus et legibus optime instructa“.

Sve to dovoljno potvrđuje Gundulićevu sliku vladavine u Dubrovniku; a onu njegovu izreku, da tuj „sam slavie žuberi na grani“, potvrđuje bujni cvat hrvatskoga pjesništva u Dubrovniku tijekom 16. i 17. vieka, čemu je mnogo doprinosila narodna pjesma i domaći odgoj; jer je ženski sviet govorio samo hrvatski. Gundulićevu sliku Dubrovnika, pravo prozvanoga slovinskom Atinom, liepo potvrđuju i ovi stihovi Korčulanina Ivana Vidala iz 16 vieka: „Dubrovnik, grad svitli i slavan zadosti, svake bog nadili obilno milosti. Gospodom ga uresi, zakonmi i pravdom, razlicim uzvisi imanjem i blagom. Svuda ga jes' puna slava, svud on slove, hrvatskiah ter se kruna građova svih zove“.¹

Proslavivši Gundulić riečmi bjegunca Dalmatinca vladavinu Dubrovnika, prikazuje u načinu, kako Dubrovčanin Radmio prima toga bjegunca, drugu krasnu crtu dubrovačke vladavine, to jest njezin postupak s gostovi, navlastito s nesretnici, koji se utjecahu u Dubrovnik. Radmio veli starcu Dalmatincu (I, 2): „Ti si doć mudro obro, prijatelju, pod sjeni od mjesta, gdje dobro gosti su primljeni; jer odkad najprije niće ova dubrava, i odkad se obstrie slobodniem plotom sva: vjera u njoj krjepak stan nadje i steče, s kom je svak slobodan od sile najpreče“. I ovu crtu u Dubravci Gundulićevoj obilno potvrđuje poviest. U mnogih pohvalah gostoljublju dubrovačkomu počam od de Diversisa² u 15-om do Appendinia³ na početku 19 vieka, koji veli, da „nema u svoj poviesti toli gostoljubna grada kako je Dubrovnik“, ne hvali se samo vanredno gostoljubno primanje stranih poslanika i putnika, nego se poglavito hvali ona, kako Matija Ban⁴ kaže, divna najznačajnija, u poviesti svjetskoj može bit bezprimjerna crta, što ta mala republika, premda je toliko ljubila i potrebovala mir, ipak je voljela

¹ Smičiklas, o. c. II, 273—278.

² Philipi de Diversis, l. c. pars IV cap. 11.

³ Appendini, o. c. I, 191.

⁴ Matija Ban, l. c. I. str. 133, 134; Appendini o. c. I. pag. 254, 255, 257—261, 304.

sebe izlagati najvećim opasnostim i žrtvama, nego da žrtvuje nesretnike, koji su pod njezino okrilje pribjegli, nego da povriedi etičku dužnost, koju je na se primila zadavši njima vjeru, da će ih braniti i pomagati. Ona je sredinom 11. vieka voljela podnieti haranje svoga zemljišta od vojske kralja Bogoslava, nego da mu izruči pribjegli udovu kralja Stjepana; ona je pod konac 11. vieka voljela stradati od sedmogodišnjega obsiedanja kralja Bodina, nego da mu izruči pribjegli Branislavljev rod; ona je s istom požrtvovnošću štitila oko sredine 15 vieka bjegunca Gjorgja despota uzprkos strašnim prietnjam i sjajnim ponudam sultana Murata, a malo za tim Skenderbega uzprkos tomu, što je sultan radi utočišta, njemu i dva i tri puta pružana, svaki put povisivao Dubrovniku danak za povlastice trgovine dubrovačke; ona je, veli Appendini,¹ podala najdivniji izgled čovječnosti i kršćanske ljubavi, kadno je g. 1566 silno roblje, koje je bio podsultan tripoliski zarobio po Dalmaciji, izkupila za veliku ucjenu, te onu djecu, kojoj se nisu našli roditelji, uzela pod svoje. Radi tih i mnogih drugih sličnih djela divne požrtvovnosti prama nesretnikom Razzi u svojoj poviesti² često i često slavi Dubrovnik, zove ga „novom arkom Noemovom“, i napominje izreku sultana Murata, koji da je zapanjen, što mu Dubrovčani nehtjedoše Gjorgja despota predati, uzkliknuo, da neće lako propasti Dubrovnik, u kom se toliko drži do zadane vjere; to je Gundulić liepo opjevao u „Osmanu“ (VII, 136—146).

Gundulić izvedši onakovu, povjestnicom potvrđjenu, prikazu uzorne vladavine u slobodnom Dubrovniku, a opake u neslobodnoj Dalmaciji, čim je izveo jednu osnovnu nit za sastav drame svoje, pokazuje zatim mane društvenoga života, koje su stale podgrizati slobodu Dubrovnika. Te mane prikazuje kao uosobljene u njekih licih drame, navlastito u satirima Divjaku i Vuku, u mladiću Zagorku, u Pelinci, u bogatašu Grdanu, a kori ih na usta njekih drugih osoba drame, navlastito na usta mudroga i rodoljubnoga starca Ljubdraga. To je druga osnovna nit u sastavu drame Dubravke.

Starac Ljubdrag podaje (I, 9) kulturnu sliku o novom naraštaju, koji da u svem ide na gore. Sad sva „Dubrava“, veli, nema onoliko „ovaca“ — što će biti alegorički za brodove — koliko prije

¹ Appendini, o. c. I, 315, 318.

² Razzi, o c. pag. 40, 48, 57—61. 114—118.

sam jedan; prije je sva država cvala s pomnje za obće dobro: sad s nepomnje za nj nazaduje; prije je mladež četiri diela svieta obhodila za napredkom i blagotom, iz daleka se dobro i koristno prenosilo kući, svak je oda svud kao mrav hranu doma donosio: sad se nitko ne umie krenut s mjesta, mladež na jednom mjestu gine „za stupajim priecieh vila“, svak, nehoteć trudit se, u nemaru doma životari; prije su ljudi koralj ribali iz mora: sad se samo kamena gora dube; prije nisu prve gospodje znale za haljine od svile: sad ih svaka seljanka nosi; prije u priprostu ruhu mužkarci zlato oda svud u dom dobavljahu: sad zlatno ruho svakomu dom ogoljiva; prije su ženske plele kosu u bielu vrpcu: sad ju pletu u staklo, oko vrata nose krila, na glavi zrcalo; prije se mladež vladala svjetom staraca: sad ni sin od oca neće svjeta. Pošto tako — kaže starac Ljubdrag — „bez znanja u izpraznoj lasti dane traju, nije čudo da — kako mladi Zagorko — ostavljaju imanja s priecieh vila“. „Ali — završuje — u ovomu svemu meni pomoć je ufat sgar s visine na dan ovi, posvećeni našoj slobodi od starine“.

Ovimi riečmi Gundulić jasno pokazuje svoju moralnu svrhu: svetkovina slobode ima dozvati društveni život od stranputice, kojom je pošao. Prikor novoj razkošnoj nošnji, što ga izriče Ljubdrag, popunjuje kašnje pjesnik u govorih satirice Jeljenke i Stojne, Zagorkove matere (I, 10, II, 8, 9.); potanko se opisuje nova nenaravna, luda i štetna kosmetika, i kitljivost, pače nepristojnost u odievanju, te posljedica njihova: nekućevnost i nekriepost; proti novotarskoj napravi veli na usta Jeljenke pjesnik, da je naravna ljepota jedini pravi nakit, ta „i sunce je s nebesi izvrstne ljeposti, zašto se ne resi neg svojom svjetlosti“. (Na sličan način je Gundulić već god. 1622. u „Suzah sina razmetnoga“ I, 27—31 opisao i žigosao nenaravnu napravu bezočnice).

Ako Gundulićev starac Ljubdrag, kao „laudator temporis acti“, i precerno vidi novo doba; ako i ima već prije Gundulića, n. pr. u Nalješkovicevih komedijah, črtá o pokvarah društvenoga stanja: to je ipak moralo dosta povoda biti Gundulićevoj tužbi na nazad. Povjestnica potvrđuje, da je u doba, kad je Gundulić pisao Dubravku, god 1628, pomorska trgovina dubrovačka bila već jako udarila natražke. Appendini kaže,¹ da su u ratovih Španije po Africi i Aziji Dubrovčani pomažući svojom mornaricom kršćansko

¹ Appendini, o. c. I, 218, 225.

oružje, izgubili svoje brodovlje, te je njihova, prije ogromna morarica, spala već gotovo na ništa do polovine 17. vieka; od god. 1584 do 1654 izgubio je sam grad 178 brodova, nebrojeći štete ostalih mjesta i otoka dubrovačkih. Razzi,¹ koji je za djetinstva Gundulićeva pisao svoju poviest Dubrovnika, još nezna za nazadak; on još veli, da Dubrovnik preko svojih tolikih brodova trguje po svih nastanjenih stranah svieta, — i doista, pravo veli Gundulić za tek minulo doba, po četirima dielima svieta. Razzi se još divi bogatstvu te liepu goju Dubrovnika i sve njegove države; same ponosite Mletčane obćaravaše, po svjedočanstvu Giustiniana, Dubrovnik u 16 vieku bogatstvom, svakom prosvjetom, i trgovinom po svih stranah svieta.² Ali godine 1628 već je morao Gundulić opažati nazadak trgovine i blagostanja kao posljedicu onolikoga gubitka brodova i promienjenoga smjera svjetske trgovine. Takav nazadak je u isto doba u Mletcih za sobom povodio pokvaru društvenoga života i nenaravnu razkoš, iz čega po analogiji možemo izvoditi, da je to i u Dubrovniku Gundulić oko svoje 40. godine opažao, kad su se i onako već prije gospoda dubrovačka u nošnji povadjala za Mletčani, kako Razzi³ svjedoči. Molmenti u svojoj povjesti društvenoga života mletačkoga, opisujući nazadak Mletaka u 17 vieku,⁴ kaže, da je već početkom rečenoga vieka silno pala trgovina i blagostanje, te je god. 1610 u vieću zavapio jedan senator: „gdje su sada ladje i galije u onolikom broju, te nisu mogle stati u onu luku?“ A kad je, veli Molmenti, mletačka republika prestala biti trgujuća, morade se okružiti njekim vanjskim sjajem, te gospodje, koje su prije vodile skroman kućevni život, postadoše razkošne i pogaziše stare krieposti; tu on opisuje nenaravnu kosmetiku i razvrćenost sličnu, kakova se u Dubravci prikazuje. Dakle posve je vjerovatno, da je Gundulić po istini crtao preotimanje pokvarenosti u Dubrovniku. Još Razzi nalazi u dubrovačkom društvenom i obiteljskom životu uzornu čestitost, u nošnji pristojnu jednostavnost — osim njekih manjih nedostataka.⁵ I ona critica u Dubravci, da je prestalo ribanja koralja, bit će prema poviestnoj istini. Još Razzi (o. c. pag. 157) spominje tu radnju

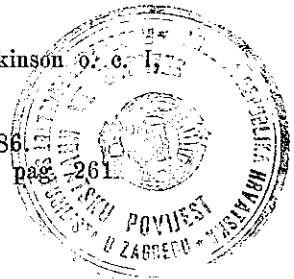
¹ Razzi o. c. pag. 119, 182; 121—171.

² Smičklas, o. c. I, 557, 558, II, 273—278; Wilkinson o. c. I, 198, 199.

³ Razzi, o. c. 125.

⁴ Molmenti, o. c. pag. 270, 325, 340—346. 362, 386.

⁵ Razzi, o. c. 126, 131—133; poredi Molmenti o. c. pag. 261.

kod otoka Lastova; a Appendini (o. c. I. pag. 234) kaže, da je te radnje, koju da su njekoč po jadranskom moru i arhipelagu obavljali navlastito Lastovljani, posvema nestalo. Povjestnica posvjedočava¹ takodjer silnu raznovrstnu obrtnost Dubrovčana u 15. vieku, poimence suknarsku, svilarsku, brodogradnu, čim su se i u Francezkoj proslavili. Pošto su držali po balkanskih zemljah mnoge rudokope, i zlatne i srebrne, te je bilo zlatarstvo u njih veoma razvito; pošto su tkaonicu svile imali već od god. 1530: to je posve vjerovatna crta u Dubravci, da se je u 17 vieku odviše širila razkoš u nošnji svilenoj i zlaćennoj. Gundulićevu sliku nazadka dubrovačkoga možemo ipak smatrati u obće hiperbolnom; on je htio svoje sugradjane dozvati od svega, što je štetno; za to je mane prikazivao krepko. No da se je jezgra i duša dubrovačkoga života udilj održavala zdrava, uzprkos natruham, tomu svjedoči obstanak republike još malne dva vieka po Gundulićevoj Dubravci, i one velike hvale, koje izriču Dubrovniku Appendini, Watkins i mnogi drugi još koncem prošloga i početkom ovoga vieka.

Društvene mane prikazuje Gundulić u nekoliko licih, kojim tečaj drame donosi podsmjeh, neuspjeh i nepogode, što ima po namisli pjesnikovoj biti uztuk zlu. Satir Divjak (I, 6, II, 6) razvija načelo epikurejstva u ljubavi, i radi prema tomu; za uspjech svoj preodievá se u žensko ruho, i nasljeduje na smiešan način nenaravno kićenje ženskinja: tim je pjesnik najoštrije izložio podsmjehu nenaravnu kosmetiku. Šaljivac satir Gorštak kaže (III, 2) o Divjaku, šibajući i na druge, ovako: „Nesviesti velike, s uresne htjet sile satirske prilike preobražat u vile! Zaman se čini sve, i liepi i maže: grdoća s naprave grdja se ukaže.“ Ružnoga satira prepoznava svjetina i pod kićenom napravom, te ga rugom i još osjetljivijom kaznom kazni (III, 1); od pogube spase ga samo žena mu Jeljenka, kojoj on, izliečen od „čudine opake i pusta biesa,“ obriče od sad stalnu vjernost i veli: „hodmo i mi, gdje svi hode, od najljepšieh čuti vjeru, na dan ovi od slobode zahvaliti bogu Leru, kad nas oba svóm krjeposti vlás' njegova je slobodila: tebe od moje nevjernosti, a od pricieh mene vila“ (III, 5). Razvoj sgode satira Divjaka i vjerne mu žene Jeljenke jest treća osnovna nit u sastavu drame — Mladi Zagorko (I, 8, II, 8) prikazuje zanos ljubavne čežnje, koji ga zavodi na podpun nemar za svoje dužnosti, za svoje dobro. — Satir Vuk (II, 2, 34) zastupa epiku-

¹ Matija Ban, l. c. I; Appendini I, 226—237.

rejstvo u jelu i pilu, on ne živi za drugo nego „da ije i pije“, sve dobro mu je „pečenica i buklija“; on zastupa načelo samoživstva: „tko ovo, tko ono, nastoji svak za se“, ali on neće uživat po svom trudu, nego hoće „tudjim živiti“, ta „narav mu zaludu nije dala ruke“, i „zaludu ovi dan slobodi svećen nij“, neg' da je svak slobodan, što hoće, da čini.“

Što on ne štuje tudje svojine, to opravdava načelom takova komunizma, komu je egoizam temeljem; njekoč u zlatnom vieku, kaže on, „na svietu sve što je, tad staše obćeno, još moje i tvoje ne bješe rodjeno“, a što je mjesto toga „staroga zakona“ nastao nevaljani „novi“, ipak „ljudi po svietu razdielit niesu se mogli *moju u štetu*.“ Tako on izopačuje i narav i slobodu i bivstvo društvene zajednice ljudske; izvodeći svoj trag od lupeža i kradljivca Brgata, veli „i djeđu slobodnom unuk sam slobodni.“ Za takovu nagrdu slobode i neštovanje tudjega dobra stiže i njega kazna i rug. — Pelinka (II, 5) zastupa opako načelo o svemoći zlata; hoteći zavesti čestitoga Miljenka na to, da bi čestitu Dubravku mitio darovi, veli mu ona: „darovi zamite nebesa i pako, darim se vlada sviet na volji i sudi, dar pravi može riet gospodar se od ljudi.“ Ali Miljenko kaže: „opak je način svtım, koji me učiš ti; ne daj bog, s darovim k Dubravki hoditi: k srcima časnimu nije triebi s darom it, ako u viek pred njimi omraze neć dobit.“ Pogubnost načela Pelinkina očituje se poslie tim, što Miljenkov protivnik bogati Grdan zlatom predobije one, koji imadu najljepšu najljepšemu dosuditi, te Dubravku mjesto Miljenku dosudjuju Grdanu. Kako je opaka poraba zlata na zator istine, pravice, ljubavi, slobode i zakona, to se je po namisli pjesnikovoj očitovalo bjelodano u ovoj krivičnoj dosudi. Proti sili Mamona pjesnik žestoko ustaje u riečih rodoljubnoga starca Ljubdraga, koji veli (III, 3, 6): „Oskvrnula se je svetkovina plemenita. Blažen pastir, ki zasliepljen ne bi od zlata, neg' se čiste pravde drža: da je ljeposti ljepost plata; a proklet oni, s koga izlaze na dan blag nam plačne kobi, tko ljeposti ljepos vase, a za zlato da grđobi. Proklet i oni, tko najprije, za izet zlato, zemlju izdube, kad cieć zlata najvrjednije običaji se u nas gube“. Ljubdrag je sav smućen i nema mira „razmišljajuć, na što sada zločestvo nas vodi mnogo, da na blag dan od slobode jes', tko zlatu još robuje, i da sila s prieke sgođe nad zakonom gospoduje“; „... ah prikor u dugu tamnilu neznanja cieć zlata drug drugu ko rob da se klanja.“ A nesretni Miljenko kaže (III, 4): „Ljubav, vjera, služba, ljepos i običaji i

zakoni: sve bi zaman; jaču kriepos' grda u zlatu neman doni.“ Ali on toga podnositi neće, nego odlučuje ovako: „Prije smrknuća dana ovoga dni imaju bit satreni ili moji ili onoga, tko moj život grabi meni.“ No dok Ljubdrag i ini čestiti (III, 6) drheću za Miljenka, da će on sad počiniti silu, krvavim djelom „obćeno veličanstvo uvriediti“ i smrtnu osudu navući na sebe: bog ljubavi Lero, u koga hramu sprema se vjerenje Dubravke za Grdana, čudesnimi znakovi očituje svoju protivštinu, te uništuje časoviti uspjeh zlata; čim u hram ulazi „sav izvan sebe“ Miljenko, zraka s kipa bogova obasja mu obraz, te sad i ljudi sdružuju Dubravku s Miljenkom, koje prava ljubav i bog sjedinjuje Tako pobjedjuje idejalna ljubav, koju u drami zastupaju prikaze Dubravke i Miljenka; razvoj njihove sgode jest četvrta osnovna nit u sastavu drame; istom s pobjedom njihove idejalne ljubavi dostojno se pristupa k svetkovini slobode.

Je li Gundulić onakovom prikazom izopačujuće porabe zlata nišanio na kakove javne čine suvremene ili starije, kao što bijaše onaj napomenuti događaj od godine 1400? Možebit jest Na zlatne darove, kojimi je politika dubrovačka kadšto štitila slobodu i probitke svoje države kod mogućnika a udilj kod osmanlijske vlasti, jamačno nije nišanio. Prije napomenute rieči Pelinkine kao da se odazivlju opazci Razzia,¹ koju on, spominjući godišnje dužne zlatne darove Dubrovnika sultanu, izriče veleći: „darovi, vjeruj mi, ublažuju vladaoce, pače i bogove, kako kaže poslovica.“ Ali onaj postupak dubrovačke politike posve se razložito opravdava od istoga Razzia i drugih. Već smo prije napominjali svjedočanstva za moralnu svjetlost vladavine dubrovačke nutarnje i vanjske; a po svjedočanstvu Razzia,² jednom prigodom u 15 vieku, kad se je htjelo i Dubrovnik pridobiti u ratnu ligu proti sultanu, dubrovački je poslanik Klement Ranjina kod pape s podpunim uspjehom opravdao položajem Dubrovnika mirovni i navlastito prema sultanu darovni postupak njegov; a spomenusmo već, kako je pomaganje mornarice dubrovačke u ratovih proti polumjesecu uzrokovalo trajnu propast njezinu. Gundulićeva prikaza Grdanova zlata, koje hoće nevriedniku pribaviti Dubravku proti pravu ljubavi, proti obćem glasu čestitih pučana, proti valjanomu staromu običaju, ako morda i nišani posredno na javni život, ipak neposredno smiera na privatni

¹ Razzi, o. c. pag. 66.

² Razzi, o. c. pag. 85—87.

život, na sklapanje ženitbe. To potvrđuju rieči čestitoga Brštanka i čestitoga Ljubmira u 1. prizoru II čina, koje su veoma znatne za sastav Dubravke, te otkrivaju onu još jednu osnovnu misao drame, koje doslie nismo iztaknuli. Brštanko kaže: „Ovaj dan, posvećen prečistoj božici slobodi, najljepša od vila vjera se za draga i mila vrhu svih pastiera. Na sboru pradjedâ od ove dubrave, kad prodje besjeda, da ovi dan slave, razumni starci oni u kori dubovi medju iniem zakoni urezaše i ovi: da užije neprestav slobode spomena u unucieh njih ljubav od dobra občena, i da se u miru dni vode sried sklada, dočiem se pastiru ljubi od svê vrsti dá.“ Na to veli Ljubmir: „Naredbe pametne; jer kako neobične tako su i štetne ženitbe neslične... Ni se muž i žena ugadjâ, kad su oba razlika plemena, imanja i doba.“ Zatim obojica razvijaju, kako iz povrede onoga zakona izviru razne mane društvenoga života, a to su navlastito one iste mane, koje smo gore vidjeli žigosane u drami. Misao Gundulićeva jest dakle očito ova: obstanku slobode uvjet je ljubav za obće dobro, svako samoljublje ju podkapa; za to je poglavit stup slobode brak, osnovan na međjusobnoj ljubavi i jednakosti, ne na samoljublju, ne na povodih samoživskih, koji čine da se s vida puštaju naravne, nesložive nejednakosti. Sloboda počiva na ljubavi, na etičkom skladu cjeline društvene; a taj može nastati samo od ljubavi od etičkoga sklada u sastavinah cjeline, u obiteljih. Tako spaja Gundulić u Dubravci ideju vanjske slobode s idejom moralne slobode, kojoj je živa i čista ljubav ognjište; on ideju slobode polaže u okrilje kršćanske ideje ljubavi. Gundulićeva Dubravka u tom smislu kaže ono isto, što slavljena, iz duše i krvi naroda izvadjena izreka: „za krst častni i slobodu zlatnu.“

Pjesnički čar Gundulićeva sastava Dubravke stoji u tom, što on spaja ono dvoje, česa sbiljno zakonarstvo dubrovačko i sbiljni običaj dubrovački ne spaja: naime svetkovinu slobode s vjenčanjem mladića i djevojke, koji su jedno drugomu u svem kao slika i prilika, te ih čista ljubav sjedinjuje. Vidjeli smo, kako je postala i kako se je slavila svetkovina slobode na blagdan zaštitnika njezina, sv. Vlaha. A sad napominjemo, da se je po svjedočanstvu Philippa de Diversis¹ već u sredini 15. vieka smatralo za stari običaj i društveni zakon dubrovačkoga plemstva, da je potrebna jednakost muža i žene („similitudo inter conjuges“), kod česa se

¹ Philippi de Diversis, l. c. pars II, cap. 16.

pazi na vladanje, dobu, vrstu, lik i imetak („mores, aetas, genus, forma et opes“). A Matija Ban u „Zrcalu povjestnice dubrovačke“¹ napominje stare pozitivne zakone dubrovačke o ženitbi (ne samo plemićkoga nego svakoga stališa), već iz sriedine 14 vieka, koji su smierali na što savršeniји sklad muža i žene; koji su ograničavali kolicinu miraza i njegovu porabu tako uredjivali, te miraz nije mogao napastovati ničijega srca, da za zlato žrtvuje svoje čućenje; koji su štitili osobnu slobodu i naravno pravo žene; u kratko: koji su smierali na to, da jednakost i zamjenita ljubav bude podloga ženitbi. Gundulić je u Dubravci umno sdružio svetkovinu slobode sa svetkovinom skladnoga spoja srca sa srcem, slike s prilikom, koji spoj odgovara jednako narodnoj misli, kao što se ona u tolikih pučkih posloviceh i pjesmah očituje, kako staromu običaju i zakonu dubrovačkomu; (prema čemu u drami Gundulićevoj i Jeljenka više puta iztiče, da „goraninu“ Divjaku nepristaju „plemke vile“ nego „gorska žena“).

Dubravka Gundulićeva svojim sadržajem, svojim osnovnim mislima nikla je dakle posve na dubrovačkom tlu; po tom obziru ona je sasvim izvoran umotvor Gundulićev, ne može biti nasljedak tudjih uzora. Po *obliku* dramskoga sastava Dubravka se doduše povodi za starijimi djeli, ali ona upotrebljuje na samostalan način starije oblike. Prikazni elementi pastirske igre, melodrame i komedije nisu ni u dubrovačkih ni u talijanskih predhodnika Gundulićevih onako spojeni, te za veliku političku i etičku tendenciju upotrebljeni, kako u Dubravci, bar po onom, što se razabira iz poviesti talijanske književnosti od Settembrinia,² Emiliani-Giudicia,³ Francesca de Sanctisa,⁴ i poviesti drame od Kleina.⁵ Komedije talijanske prije Gundulića prikazuju sbiljski život, ali ne tražite u njih morala, veli Settembrini; u pastirskih igrach (i melodramih) glavna je stvar ljubav i ljubavni zapletaji. Onakova spoja što ozbiljne što satirične slike života sa zapletajem ljubavnim i s pri-

¹ Matija Ban, l. c. II str. 90—93, III str. 66.

² Settembrini, *Lezioni di letteratura italiana*, 1876, II, pag. 124 sqq., 312 sqq.

³ Emiliani Giudici, *Storia della letteratura italiana*, 1866, II, pag. 158—196, 245, 246.

⁴ Francesco de Sanctis, *Storia della letteratura italiana*, 1873, I, 418 sqq., II, 193 sqq.

⁵ Klein, *Geschichte des Dramas*, V. pag. 1—234 (navlastito 127—150 178—234), 518—577, 617—761; VI. 59—85.

kazami velikoga političkoga te etičkoga značenja ne nadjoh u nijednoj drami Gundulićevih talijanskih ni dubrovačkih predhodnika. Samo u vanjštinah dramske tehnike i u pojedinim činjenicah razvoja dramske radnje Dubravka se Gundulićeva povodi za starijimi djeli ili slučajno nalikuje na njih. Ne umanjuje njezine izvornosti, što ima u njoj kor vila i pastira, kako u melodramih n. pr. *Rinuccinia*, ili žrtvovanje u hramu poganskoga boga, kako n. pr. u pastirskoj igri „*Pastor fido*“ od *Guarinia*. U vanjskih pojedinostih ima Dubravka još najviše, ima podosta analogija s *Tassovom* pastirskom igrom „*Aminta*“. Kako je *Tassu* *Arkadija* alegorija za život na *ferrarskom* dvoru, tako je *Gunduliću* „*Dubrava*“ alegorija za *Dubrovnik*. *Aminti* i *Silviji* odgovaraju *Miljenko* i *Dubravka*. Kako je *Aminti* *Silvija* dugo nemilosna, tako se *Miljenko* dugo tuži na *Dubravku*, krijuć mu ona svoju ljubav. Kako *Amintu* tješi i na razbor *puti Tirsi*, tako *Miljenka* *Ljubmir*. Kako *Silviji* družica *Dafna* razlaže ljubav kao zakon sve prirode, tako govori u *Dubravci* satir *Divjak*. Kako kod *Tassa* pastirski kor slaveći zlatno doba veli, da je tada svakomu slobodno bilo činiti što hoće, tako govori satir *Vuk*. Kako kod *Tassa* bujni satir pregnu posvojiti *Silvijiu*, tako (ali pristojnije) kod *Gundulića* bujni satir *Divjak* *Dubravku*. No ove i još njeke druge nalike samo su vanjske; bivstvom svojim posve se razlikuje *Gundulićeva* *Dubravka* od *Tassova* *Aminte*. U obliku sastava drži *Dubravka* staroklasično, od *Talijana* nasljedovano jedinstvo vremena. Što se u *Dubravci* dramatički zaplet sretno razrješuje posredovanjem božanstva, to izvanjski nalikuje na staroklasični *deus ex machina*, ali po smislu, po živoj vjeri u dobru providnost bliže je *Calderonovu* načinu. Što ima u *Dubravci* gdješto preslobodnih izraza te šala, i u sred najozbiljnijega prizora, to je prema ukusu onoga vremena; a još mnogo slobodniji je *Tasso* u *Aminti*, *Shakespeare* u svojih i najuzvišenijih dramah. Što se tiče dramatičke sile i dramatičke pozorišne dojmljivosti, do nje *Gunduliću* nije toliko stalo; najdramatičnije momente zapleta i razpleta radnje, koja se tiče *Miljenka* i *Dubravke*, ne prikazuje neposredno, nego ih daje javljati po glasniku ili u govorih drugih lica; dramatičkoga pokreta podaje tečajju drame, do pred sam konac, ponajviše razvoj one radnje, koja se tiče satira *Divjaka* i satirice žene mu *Jeljenke*. No uzvišena politička i etička glavna misao pjesnikova, do koje je njemu najviše, prikazana je svom snagom i krjepčinom. Prikazu žigosanih društvenih mana zasladio je i začinio duhovitim zdravim humorom u

mnogih šaljivih i satiričkih prizorih, poimence u dialogu satirâ Gorštaka i Divjaka (I, 7), u monologu satira Vuka i dialogu njegovu sa Stojnom, pak sa satirom Gorštakom (II, 2, 3, 4), u monologu satira Divjaka preodjevena u žensku (II, 6), u monologu satira Gorštaka (III, 2). Pak ako i nema mnogo dramatičke pokretnosti i sile u razvoju radnje, ipak drama Gundulićeva dobiva zanimiva raznoličja po vještoj izrazitoj prikazi veoma različitih značaja; po tom obziru ogleda se u drami, što satir Divjak veli u I, 6: „Kako u sebi ljudske čudi i misli su sve razlike, razlike su tako u ljudi i ljubavi svekolike.“ U drami je liepo provedena reč bi ljestva raznolikih značaja od najnižih do najviših: satir Vuk ljubi pečenicu i bukliju; Pelinka cieni nada sve zlato; Stojna čuva svoje imanje; Zagorko u uzdisanju ljubavnom odnema ruje sve; bujni satir Divjak ide za ljubavnim užitkom, satirica Jeljenka ljubi samo njega, ružnoga i nevjernoga muža svoga; Dubravka ljubi stidljivo, dugo samo sebi izpoviedajući svoju ljubav, krasnoga Miljenka, komu je Dubravka željkovani rajski uzor; mudri starac Ljubdrag ljubi obće dobro i slobodu domovine. Prema tomu je i onaj liepi postupni uzlaz od nižega na više, koji se ogleda u tri posljednja prizora drame; naime u sedmom prizoru III. čina prikazuje se: veselje s tvarnoga užitka gostbenoga, u osmom prizoru: sreća ljubavi Miljenka i Dubravke, u devetom, završnom prizoru: ljubav za obće dobro i za slobodu domovine.

Krepkoj prikazi svoje uzvišene političke i etičke misli Gundulić je pridao čar i ures svoje krasne lirske poezije: slaveći slobodu i ljubav, on im u krilo snosi najmilotnije dragosti prirode. Kako je liepa njegova domisao, da radnja drame počima u predzoru je himnom dancu zviezdi, a završuje na večer himnom slobodi, kadno „nebo sgora otvara sto oči“; kako je dražestna slika obćenite radosti, gdje se sve resi cviećem i vienci, pak i „težak popievajuć... težko ralo cviećem kiti“; kako je pristalo, što u kolu djevojaka, koje sa slavuljem pjevaju slavu zori, njihova prvakinja Dubravka, koja će toga večera zajedno s Dubrovnikom slaviti svoje slavlje, označuje krasotu toga dana riečmi: „cvjeta cvieće po sve kraje, jasni se istok cviećem resi, zviezdám' cvieće svud nastaje, zora u cvieću sgar s nebesi od cvieća nam dažd prosipa: kupimo ga, družbo lipa“; kako je plemenita i nježna domisao, da u zoru toga dana starac ribar Dalmatinac, bjegunac iz robstva i nevolje svoga zavičaja, zastupnik svega svoga iste kobi roda, bude ljubezno primljen pod okrilje slobode i pozdravljen ponudom, neka „u ob-

čenu veselju i on veseo bude“, a on na to *prvi* prinosi zavjetni dar slobodi, govoreći: „O Dubravo, slavna svima, liepa ti si mojim očima, draga ti si sreću momu. U veseloj ovoj sjeni od čestitih tvojih grana provesti je milo meni dio najdraži mojih dana. Tiem razpinjem mrježe moje i u zavjet vješam vrše na zeleno dubje tvoje, po kom blazi vjetri prše.“

Ljepoti ovoga početka drame odgovara i nadvisuje ju divota zavšetka, gdje se sve osnovne niti drame skladno slažu u jedno, te se visoka misao pjesnikova punim svjetlom razasjava u krasnoj pjesničkoj prikazi. Svećenik boga ljubavi, pak i Miljenko i Dubravka, očituju iztaknutu gore svezu prave slobode s pravom ljubavju, koja se stavlja pod zaštitu nebesa. Svećenik govori Miljenku i Dubravci (u predposljednjem prizoru drame): „Vjerenici, obrani dostojno nad sve ine kroz ures izbrani ljepote istine na ugodan, na skladan vez sladki od vire, sloboda na blag dan čiem skupi pastire, nebo vam od sgori vjeru ovu svjedoči, i vrh nas otvori od zvijezda sto oči, skladno svi jezici sried ove dubrave da u časti i dicit hvale vas i slave.“ Zatim se (u posljednjem prizoru drame) obavlja svetčano slavlje slobode. Sam svećenik boga ljubavi prvi otvara krasni simbolički čin prilaganja zavjetnih darova božici slobodi; on pušta iz kaveza ptice boga ljubavi, „da, kô one steru krila sad slobodne svud pod nebi“, tako sloboda prostre glas Dubrovnička svud po svijetu. Miljenko predaje u zavjetni dar grančicu masline, da, kako sad njega u miru vez ljubavi srećom puni, tako sloboda svu državu „u pokoju čestitiem viencem kruni“; Dubravka predaje ružicu, govoreći liepoj božici slobodi: „kako ruža cvieću ostalom sadružena ures dava, tako slavom *tvôm* i hvalom da je hvaljena i moja slava“. Sad one osobe, koje su tiekom drame u sebi prikazivale mane društvenoga života, pogubne obstanku slobode, žrtvuju slobodi cjeline svoje osobne strasti, simbole tih strasti polažući u zavjetni dar na oltar božice slobode. Tako mladi Zagorko zavjetno žrtvuje svoj plahi, raznuženi zanos ljubavni, svoje uzdahe i suze, trgajući iz srca posljednji spomen svoje zanesenosti; tako satir Divjak žrtvuje nenaravnu napravu i nakit, pod kojim je stranputičio u ljubavi, te odlažući onaj nakit, skida sa sebe za uvijek „sve ludosti i taštine“; tako satir Vuk priláže u zavjetni dar čašu vina, u znak, da se odriče užitka tvarnoga kao tobožnje svrhe života, a steže ga na mjeru, koja kriepi i razveseljuje, govoreći: „slobodo jedina, učini, da, kako si *ti utjeha* dubravi ovoj na tom sviti, tako čašica ova od *smieha* meni je ures

vjekoviti.“ I zavjetni darovi Jeljenke i Gorštaka simbolički naznačuju, kakov li nasladni ures života pristaje uz slobodu: to je naravna ljepota i liepa umjetnost, što no razblažuju sбилju života, a veselje života svojim čarom oplemenjuju. Jeljenci, koja je tijekom drame zastupala naravnu ljepotu i vjernost proti nadriljepoti nenaravnoj i bezputnosti, dolikuju ovdje rieči: „slobodo, pogledaj na mene odisgar, i ovi kus meda htij primit za drag dar, da, kako sladak bez primjese med je sobom po naravi, tako nad svimi, koje se tudjiem rese, naravna se ljepos slavi.“ A Gorštak, koji je kao šalživac i najizvrstniji svirac bio k piru novovjenčanika pozvan, veli: „slobodo, za malu tvoju čas' ne primi ovu moju sviralu *skladnu* ovdje nad svimi, neka uvieke svi pastiri i sve vile pregizdave tance vode, gdje *ona* sviri na dan *ovi* sried dubrave.“ Pa kako slobodi nepristaje nenaravna, bezputna kičena razkoš, tako joj — prema potlanjim riečim svećenika — nepristaje ni surovost, nego naravno ljepoćuće, naravni ures; svećenik boga ljubavi s pohvalom veli: „eto vile zlatne prame viencem rese, a goranin *divlji* izljeze s *viencem* bornim oko glave.“

Ovimi zavjetnimi darovi božici slobodi odbačene su mane družtvenoga života, koje je pjesnik žigosao kao štetne obstanku slobode: sloboda postoji, to je njegova misao, samo u spoju sa socijalnim kriepostmi i s pravom zdravom prosvjetom; tako ona donosi ljudem mir i blagotu. Pjesnik proz usta svećenika boga ljubavi, u ime „svega puka“ moli nebesa, neka u Dubrovniku, sad očišćenom¹ i preporodjenom po onih zavjetnih žrtvah, oživotvaraju uzor ljudske sreće, koja se crta ovako: „Eto u miru dva najljepša ljubav sklada; dubrava ova, slavna svudi, opet zelen svoju je primila, opet se je razgojila u *pokoju*; *bez oblaka* u vedrini vrhu nje se nebo kaže; *skladni* puci, *mirna* sela, travna polja, pune njive, dubja plodna, rojne pčele, stada ciela.“ Napokon poziva svećenik sve, kojim je stan u toj slobodnoj državi, da „u *jedinstvu*, u *ljubavi*“, skladnimi glasi svi opet zapjevaju slavopjev slobodi, kojim je on otvorio ovu završnu svetkovinu njezinu; taj slavospjev slobodi, onako prosinuloj u pravoj svojoj čistoći i ljepoti, taj slavospjev, u kojem svaka rieč ima sad svoj zamašaj, taj slavospjev, koji je svrha i kruna drami, završuje dramu ovako: „O liepa, o draga,

¹ U posljednjem prizoru Dubravke provedena je reč bi „katharsis“, kako ju samo Göthe shvaćao (u „Pabirci k Aristotelovoj poetici“), naimе, da se u samih osobah drame, a ne u gledaocu ima dogoditi katharsis.

o sladka slobodo, dar, u kom *sva* blaga višnji nam bog je do, *uzročē* istini od naše sve slave, *uresu* jedini od ove dubrave, sva srebra, sva zlata, svi ljudski *životi* ne *mogū* bit plata tvōj čistoj ljepoti “

Jedva da je u novovjekih književnostih i koji pjesnik i kojega naroda *prije* Gundulića spjevao onako žarkim i prosvietljenim *ćućenjem* zadahnut slavospjev slobodi i svomu slobodnomu rodnomu gradu, kako je Gundulićeva Dubravka; onako shvaćenu bit i svrhu slobode, onakov spoj slobode s uzorom pravoga *ćovječtva*. Ovo nije za *ćudo*, kad je Dubrovnik, koji je rodio i odgodio Gundulića, bio takov, da je Englez Watkins, pri nastupu ovoga vieka, mogao reći, da se po njegovu znanju Dubrovnik može nazvati najmudrijom, najboljom i najsrećnijom od svih država, a Matija Ban, da Dubrovnik izpunja jednu od najljepših stranica u povjestnici svijeta. U *takovu* Dubrovniku mogao je već tada, na početku 17. vieka, veleum Gundulić uzviti se do onako visoka i čista blagovjestnika slobode, kad je svojim svjetlim umom motrio, a svojim plemenitim samilostivim srcem *ćutio razliku* medju slobodom te prosvjetom svoga Dubrovnika, i medju robstvom te tamnilom svoje na okolo slavenske braće pod mletačkom i osmanskom vlašću.

Kako je moralo plamtjeti sve njegovo biće željom, da ono, što je prikazao u Dubravci za svoj uzki zavičaj, vidi protegnuto na *ćitav* svoj slavenski rod! Sve, što ga je o ljudskom dostojanstvu naućala staroklasićna predaja; sve, *ćim* ga je nadahnjivala *ćista* ideja kršćanstva; sve, što mu je suvremena poviestna i narodopisna nauka kazivala;¹ sve, što mu je svakdanja mnogostrana sveza Dubrovnika s velikim prostranstvom slavenstva, komu je Dubrovnik tada bio kao njeki sensorium commune, kao njeko skupno *ćutilo*, reć bi svaki dan na oći i na srce stavljala; sve, što je on s dalekoglednoga vidika dubrovaćkoga po svem prostranstvu svijeta spoznavao kao sveti zahtjev *ćovječnosti*: sve je to razplamćivalo u njem želju, neka ono, što je on u Dubravci prikazao da u njegovu Dubrovniku već *jest*, svud po slavenskom rodu što *prije bude*. Iz te svete pjesnikove želje, koja je po pobjedi slavenskoga kraljestva sa sjevera nad sultanom Osmanom postala radostnom nadom, nikao je njegov ep Osman; taj ep razmiće ideju Dubravke, ideju slobode, ljubavi, prosvjete, na *ćitavo* slavenstvo.

¹ Smićiklas: „O postanku Gundulićeva Osmana“. 1887.

Kad je u ovom vieku preporodno ilirsko doba hrvatske književnosti primilo u baštinu djela Gundulićeva, i našlo vienac, što ga je u epu Osmanu savijao svomu rodu Gundulić, krutom Parcom prekinut, od Gundulićeve ruke nesastavljen: tad je veleum Ivana Mažuranića izrazio podpun živ odziv našega doba Gundulićevu, svezao je naše doba s duhom Gundulićevim, otvorio mu opet vidik s Gundulićeve reč bi zvjezdarnice, u stihovih svoga Osmanu dopjevanoga 14 i 15 spjeva: „Nebesa su knjige od vieka, gdje svojim prstom višnji piše; . . . s njih se vječna ori slava vječnom trubljom, sviet da sliša: božja je ovo sve država, a kuća mu svieh je viša“, pak, svračajući s visine pogled na zemlju: „O slovinska zemljo liepa, što sagrieši nebu gori, da te taki udes ciepa, i jadom te vječniem mori? . . . I robstvo će tvoje iz tmina na gospodski dan iziti, kad paklenieh dno dubina bratinska se mrzost hiti“. On je sastavio vienac, koga je Gundulić u skrštenih bielih rukuh kao dobro djelo svoje držao spremna da ga spusti na tjeme slavenskoga roda svoga kao vienac lovorike i masline; te danas taj vienac, ciel i nerazkidan, osvježen harnim skladnim čučenjem hrvatskoga te srbskoga naroda i svega roda slavenskoga, polažu složne ruke na pepeo Ivana Gundulića u milom krilu njegova Dubrovnika; na pepeo posvećen, iz koga bukti neugasna luč, razsvjetljujuća put k budućnosti, na pepeo Ivana Gundulića, dostojna da se izpune o njem biblijske rieči: „i pepeo njegov bijaše po smrti njegovoj prorokom“;¹ a neumrlomu duhu Gundulićevu slati će u svietle njegove visine naš narod i rod, dok bude u njem srca za poeziju i za čovječtvo, žive klicaje hvale i slave.

¹ Matija Ban l. c. III, 76 kaže slično o Dubrovniku.

